

**Onvrede, vernedering en de troost van patronage:
het leven van Frans Naerebout (1748-1818) en het
Vlissingen van zijn tijd**

Dirk H.A. Kolff

**illustraties verzorgd door
Ad Tramper**

*Aan de nagedachtenis van mijn vader, Mr B. Kolff,
burgemeester van Vlissingen, 1946-1967,
eerste ereburger van Vlissingen, 1967*

Noot voor de lezer

Een uitgebreide verantwoording van de voor dit onderzoek geraadpleegde archiefbronnen en literatuur is te vinden op de website _____

Opname in dit toch al omvangrijke boek zou er zeker 50 bladzijden aan hebben toegevoegd. Voor de citaten is er echter steeds naar gestreefd om, daar waar twijfel over de herkomst ervan zou kunnen ontstaan, de bron te vermelden.

INHOUD

Voorwoord

Inleiding

Hoofdstuk I 'De Gebroeders Naerebout' en de broederschap van de stad

Een familie van Veere

De zelfbewustheid van Vlissingen

God, Vlissingen en Oranje

Drie jaren van bloei

De Woestduin

Loon en roem van 'Naerebout'

Klussers in oorlogstijd

Hoofdstuk II 'De Gebroeders Naerebout' en het verlies van het oude burgerideaal

De Vlissingse kaaprederij

Loods bij de VOC

De mouterij voor Duins

Oranjeliefde

Oranjefurie

De Zuiderburg

Laatste compagniesjaren

Hoofdstuk III Frans Naerebout en het Vlissingen van de Bataafse tijd

Omweg langs de Kaap

Een ander Vlissingen

Revolutie en zuivering

Frankrijk eerst, Frankrijk voor alles

De vrije navigatie van Antwerpen

Enig compagniesloods, op zoek naar werk

De Firma Naerebout

Vast bij de marine

De Staat van Beleg en de verdrijving van de Engelse Vlissingers

Hoofdstuk IV Het flottielje, de armoede, de stank en de smokkel

Speelevelds verbijstering

Werken voor Carel Verhuell

Tussen de Vlaamse banken

Armoede

Vuil en machteloos

In de greep van Monnet en Eykenbroek

Het kaai- of fustgeld

De wil van de keizer

Hoofdstuk V De neergang van de werf en de belofte op Oost-Beveland

Franse energie en het verlies van de marinewerf

De vernedering van het Vlissingse burgercorps

Vuren, bakens en lantaarns

De lichtbaak op Oost-Beveland

Het uitstel

De watersnood

Ontruiming en pensionering

Een verlaten plaats

Hoofdstuk VI Een held voor een verdrietig Zeeland

Het huis bij de baak

Nog een baan in het verschiet

Wonen aan het sas

De falende sluis

Andries Schraever, de polder Oost-Beveland en de impasse aan het sas

De held hersteld

Een verdwaalde aannemer uit Werkendam

Afscheid

Nawoord

Bibliografie

Register

Voorwoord

Deze studie naar het leven van Frans Naerebout, naar het Vlissingen zoals hij het kende, en naar zijn laatste jaren aan het Goesse sas begon tien jaar geleden, na de voltooiing door Vincent Klooster en mij van de uitgave van een handschrift, dat Vincent op het spoor was gekomen. Het bevatte de levensherinneringen van een zeer ver familielid van me, de kapitein-ter-zee D.H. Kolff. Deel van zijn het verhaal vormden de schokkende gebeurtenissen van januari 1795, toen een eskader van de marine van de Republiek in Vlissingen weerloos in het zeeijs vast gevoren lag en toe moest zien hoe Franse troepen vanuit Breskens in Staats-Vlaanderen de Schelde overstaken en de stoot gaven tot de Bataafse revolutie op het eiland Walcheren. De inleiding die ik bij die uitgave schreef, groeide uit tot dit boek. Wat ik vond over de Gebroeders Naerebout, en na Jacobs dood over alleen Frans - wat nogal wat meer was dan het verhaal over hen tot dan toe - dwong me binnen hun gezichtskring te blijven en binnen die van hun stadgenoten en medeburgers, van wie ik er, hoop ik, een aantal enigszins tot leven heb kunnen brengen. Maar tegelijkertijd bleek, hoe hun betrekkelijk kleine stad niet alleen in de decennia na 1770 het toneel was van hevige politieke emoties en de arena werd van fundamentele conflicten over de aard van hun stadsgemeenschap, maar ook hoe de buitenwereld aan diezelfde stad een zo grote geopolitieke betekenis toekende, dat die het lot van haar inwoners gedurende de hele Bataafs-Franse tijd op een neerdrukkende manier heeft beheerst.

Ik dank Ad Tramper, indertijd archivaris van Vlissingen, Vlissings archivaris in het Zeeuws Archief te Middelburg, voor zijn bemoediging en hulp, lang niet alleen bij het vinden van illustraties. De staf van zijn archief in de Vlissingse Hellebardierstraat had geduld met me en de koffie was er goed. Frank de Klerk van het Gemeente Archief Goes stelde zijn kennis ter beschikking en was betrokken. Anthonie Fierloos in Goes ben ik dank verschuldigd voor zijn advies en zijn kritiek op mijn tekst in een vroeg stadium. Frank Kanhai en zijn collega's in de leeszaal en bij de inlichtingenbalie van het Nationaal Archief in Den Haag zijn voor een goed deel de oorzaak van het plezier waarmee ik daar enkele jaren onderzoek heb mogen doen. Peter van Druenens uitnodiging voor de Vrienden van het MuZEEum te Vlissingen over Naerebout te spreken en die van de Heemkundige Kring de Bevelanden het zelfde te doen in Wilhelminadorp waren een stimulans voor me.

De jarenlange gastvrijheid van Eltjo en Mieke Scheltens in hun huisje in Vrouwenpolder maakt voor altijd deel uit van mijn herinneringen aan het

ontstaan van dit boek. Annemarie tenslotte dank ik voor haar zorgelijke aansporingen en haar vertrouwen, dat het ooit nog iets zou worden met Frans Naerebout.

Zoeterwoude, juli 2021

Inleiding

Wat elders in ons land al heftig was tijdens de periode die dit boek bestrijkt, speelde zich in Vlissingen nog een graad heviger af. Smokkelarij, kaapvaart, slavenhandel, revolutie, plundering, een bombardement, godsdiensttwist, burgerstrijd, natuurgeweld, jaren van bezetting en oorlog: alle lieten ze op hun beurt zich gelden op de kades en de straten van deze Zeeuwse stad. Hier verliep, voor de ogen van haar zesduizend inwoners, de Nederlandse geschiedenis in extremere vormen dan elders.

Tot op zekere hoogte had Vlissingen dit veelbewogen, maar ook wisselvallig, karakter van haar historisch lot gemeen met een aantal Vlaamse, Franse en Zeeuwse steden op de kusten van de zuidelijke Noordzee. De overeenkomst kwam voort uit hun ligging en bedrijvigheid. Samen vormden ze een autonome wereld, een eigen economische ruimte. Al generaties waren Duinkerken, Oostende en Vlissingen, maar ook Veere, Zierikzee en Brouwershaven, vertrouwd met dezelfde vormen van gedurfd ondernemerschap. Naast de visserij en de reguliere koophandel beschikte elk van die havens qua ligging en faciliteiten over enkele, maar nooit alle, troeven als het erom ging de intensieve smokkelhandel op de tegenoverliggende Engelse kust, of, als het oorlog was, de kaapvaart, naar zich toe te trekken. Hun onderlinge rivaliteit versterkte de instabiele aard van hun welvaart. En hun wisselende betrokkenheid bij de vele - bijna op hun redes uitgevochten - oorlogen tussen Frankrijk, Engeland en de Republiek maakte hen van winnaars maar al te vaak verliezers en van verliezers winnaars.

Het was deze wereld waarop de Vlissingers zich hadden ingesteld en die hen maakte tot wie ze waren. In een leven aan boord waren de zeelieden onder hen vertrouwd geraakt met de stelsels van banken in de monding van de Schelde en voor de Vlaamse kust, met de tientallen havens verderop, met de kennis hoe ze te bezeilen en - op de smokkelschepen - met de geheimen van de kreken op de kust van Essex. Hun gedetailleerde kennis van die wereld was hun kapitaal; hun overlevingsstrategie was erop gebaseerd. Ze leefden met hun rug naar het land. In een boerendorp op Walcheren zouden ze de weg moeten vragen. Maar op de redes van Dieppe, Duinkerken en Dover wezen ze elkaar de merken op de kust; in de havens hadden ze vrienden en kenden ze de kades, de kroegen en hun kansen op een klus.

Voor de kooplieden en ambachtslieden gold iets vergelijkbaars als voor de zeevarenden. Naarmate de verwachting van een meer gunstige bedrijfsvoering hen daartoe aanspoorde, verhuisden ze naar een andere haven verderop, soms

hals over kop. Hun wijdvertakte handelsrelaties hielden zulke opties open. De bereidheid te verhuizen was deel van hun verdienmodel. Engelse kooplieden afkomstig uit Kent en Essex migreerden op deze manier tussen Zeeuwse, Vlaamse en Franse steden. Ze waren er meestal welkom en kregen er het burgerrecht. Maar het vermogen zich aan te passen aan wisselende omstandigheden typeerde alle reders en bevrachters in de kuststeden. Meer dan eens zal in dit boek een ingrijpende verlegging van hun handelsactiviteiten en -routes worden beschreven.

001

Zuidelijk deel van de Noordzee met de Vlaamse banken, 1786
[Noordhollandsarchief.jpg,]

Het verleden had de Vlissingers toegerust volop hun voordeel te doen bij de wedijver rondom hun deel van de Noordzee. Maar ze kenden de risico's van hun inzet en juist daarom was de burgerij erop gespitst in de thuishaven een mate van sociaal houvast zeker te stellen. De belangrijkste elementen daarin waren de ooit aan hen, of om precies te zijn aan de burgerwacht en de gilden, gegunde privileges. Mits ongeschonden, vormde die de juridische bodem van hun stedelijk bestaan. Ze gaven hun de moed zelfbewust te zijn en mondig te blijven. In de jaren '70 en '80 van de achttiende eeuw leidden deze diep verankerde emoties rondom het burgerrecht tot excessief en gewelddadig drama. Achter de leuzen van burgervrijheid en oranjeliefde die toen klonken, ging de wanhoop schuil van de ambachtslieden en de 'gewapende burgers' om de sluipende aantasting en het verlies van hun oude rechten. Al lang sluimerend wantrouwen verhinderde een compromis met de regenten in de naar binnen gekeerde vroedschap.

In deze jaren broeide bovendien onder zeer velen op Walcheren de woede om de aantasting van hun persoonlijke bevindelijke geloofspraktijk, waarvan een geheel eigen, losgezongen beleving van de psalmen tijdens de erediensten een wezenlijk deel was. De kerk had het hen willen afleren. In protest overspoelden in 1778 en dan in 1787 nogmaals duizenden dorpingen het eiland en maakten gemene zaak met de Vlissingse ambachten en de grote meerderheid van de burgerwacht. Wat er nog restte van het oude sociaal contract tussen burgers en regenten ging voorgoed ten onder in een orgie van geweld.

Enkele jaren later, in 1795, ging de Franse militaire invasie gepaard met een woeste mouterij op de schepen van de marine in de haven. De bestuurlijke omwenteling in de stad, die erop volgde en die de oude constitutie ten grave

droeg, nam onmiddellijk de vorm aan van een botsing tussen gematigde en radicale hervormers. Een nieuwe dosis bitterheid werd toegevoegd aan de herinnering van oude partijchap uit de patriottentijd. In grillige afwisseling beleefde de stad daarna de willekeur, de vernederingen en de roverijen van de Bataafs-Franse tijd, nu en dan onderbroken door episodes van oplevende handel, strelend heldendom op zee of koortsachtige activiteit op de werven.

Tijdens de Bataafse Republiek maakte Parijs aanspraak op een deel van de soevereiniteit over de havens. De in het nauw gedreven bestuurders in het stadhuis schipperden tussen de noodzaak van een mate van samenwerking met de overmachtige Franse bezetter en de wil de belangen van de burgerij te blijven dienen. De regering in Den Haag bleek zelden in staat zelfs maar te bemiddelen. Zonder het openlijk toe te geven legden sinds 1796 vrijwel alle Bataafse politici zich neer bij het grotere belang dat hun Franse 'bondgenoot' had bij de controle over het strategische Vlissingen. *De iure* bleef de kwestie van een eventueel gedeelde soevereiniteit over de stad twaalf jaar omstreden; *de facto* heerste de wil van Parijs.

In 1796 verloor Vlissingen haar rol als bewaker van de Schelde. Sinds de val van Antwerpen in 1585 had de Republiek twee eeuwen lang de verbinding met de zee van die grote handelsstad strikt gereguleerd. Al die tijd vond de verplichte overslag van goederen op weg naar en afkomstig van de Scheldestad plaats onder Vlissings toezicht op de Westerschelde. Nadat de Franse marine in 1796 de vrije vaart op Antwerpen forceerde en het onomkeerbare van die maatregel duidelijk werd, moeten Vlissingse kwesties aan Den Haag wel als minder urgent zijn voorgekomen. Daarentegen nam de Franse interesse alleen maar toe. Vlissingen kreeg een uitsluitend militaire, maar voor Frankrijk gewichtige rol. Het dok, de werf, de arsenalen, de havens en de verzwaarde omwalling vormden het meest noordelijke steunpunt voor de Franse en Bataafse oorlogsvloten. Als voorhaven van Antwerpen was Vlissingen Frankrijks 'pistool op de borst van Engeland'. Bij zijn bezoek in 1803 legde de Eerste Consul Bonaparte de stad zelfs de staat van beleg op, een verbazende schending van het volkenrecht, maar gerechtvaardigd door het Franse megalomane vergezicht van een landing op de Engelse kust. In de ogen van de Franse militaire commandant had sindsdien het stadsbestuur slechts zijn bevelen uit te voeren. Buiten de wallen liet hij een groot gebied als schootsveld kaalslaan en vergraven. Door de verboden smokkelhandel in jenever naar zijn hand te zetten, daarbij geholpen door een uit de jeneverstad Schiedam afkomstige, in Parijs mislukte politieke complotteur, werd hij het toonbeeld van het corrupte karakter van Napoleons

overheersing van het land. Als ergens de keizerlijke bondgenoot zich als bezetter ontpopte, dan was het hier.

Beroofd van hun bestaan in ambacht en handel, verlieten op den duur honderden inwoners de stad. Een ernstige watersnood kostte in januari 1808 tientallen levens en richtte grote schade aan. Een maand later stond Koning Lodewijk, slechts anderhalf jaar na zijn aantreden als vorst, de verarmde vestingstad tegen zijn wil af aan zijn broer, de keizer. Een grotere ramp lag nog in het verschiet: het Engelse bombardement van het volgende jaar 1809, dat hele straten in puin zou leggen en honderden doden zou eisen.

De focus op Vlissingen, een betrekkelijk kleine stad, waar de nationale geschiedenis zich ruwer dan elders afspeelde, brengt ons meermalen oog in oog met hen, die lijfelijk meemaakten wat ik zojuist in vogelvlucht beschreef. Om de ontmoeting met hen, de ambachtslieden, vissers, loodsen en klussers op zee, vertegenwoordigers van de talrijke vakmensen van wie Vlissingens positie in de zuidelijke Noordzee afhing, en om hun beleving van de intense jaren van glorie, partijstrijd en bezetting, is het mij in de eerste plaats te doen. Hoewel bij het Engelse bombardement het fraaie stadhuis en het daar bewaarde stadsarchief verloren gingen, bevatten de talrijke uitgaande Vlissingse brieven een niet aflatend verslag van de schokken en het lijden waarvoor de burgers het begrip van de hogere autoriteiten inriepen. Het lot van de inwoners en de dilemma's van hun dagelijks leven staan er soms tot in detail beschreven.

Die Vlissingers - helaas bijna allen man - zo wat dichters op de huid te kunnen zitten was een dankbare kans. In het bijzonder geldt dit voor de 'Gebroeders Naerebout'. Dankzij de indruk die zij destijds in het hele land maakten, werd het mogelijk dit boek - misschien niet compleet, maar toch vergaand - de vorm te geven van een dubbelbiografie: die van de beproefde stad Vlissingen en die van de spraakmakende loodsen en mensenredders Jacob en Frans Naerebout. Hun levensverhaal - en na Jacobs dood in 1793 dat van Frans alleen - is verweven met dat van hun woonplaats. Hoewel de stad voortdurend verwikkeld was in - en vaak zelf de inzet was van - de nationale en internationale commerciële en geopolitieke kwesties die ons bezig moeten houden, zullen we steeds terugkeren naar de buurt tussen Dok en Oude Haven, waar zij met hun gezinnen woonden, en vragen hoe het hen ging.

Hun geschiedenis zal ons in aanraking brengen met de bestuurders en broodheren, die het talent en de kennis van de Naerebouts erkenden en hun de traktementen, de premies en de patronage gunden, die hun toepasselijk leken. Voor Vlissingens werkende bevolking behoorden de pogingen om de aandacht

en de vriendschap van zulke heren te winnen en te behouden tot de kern van haar overlevingskunst.

Sara en Frans Naerebout hielden zich met hun zes kinderen tot 1808 in Vlissingen staande en ervoeren één voor één de crises van de stad. Maar de marges, altijd al klein, droogden op. Nadat Napoleon zich ook het burgerlijk bestuur had toegeëigend, zou vrijwel alle economische activiteit tot stilstand komen. Velen trokken ten einde raad weg. Naar Middelburg, naar Goes zoals Frans en Sara en hun twee zoons deden, naar Rotterdam zoals twee van hun dochters met hun mannen, of naar elders. Als zeeloods zag \frans in Vlissingen voor zich geen toekomst meer.

In een laatste hoofdstuk wenden we ons met het echtpaar af van het stilgevallen Vlissingen. Frans en Sara streken neer aan het Sas van Goes, een haventje aan de als altijd druk bevaren Zeeuwse stromen. Daar was nog werk. Maar ook hier ontkwamen ze niet aan de ongunst van de tijd. Door hun ogen zullen wij proberen de resterende jaren van het Franse keizerlijk bewind mee te beleven en daarna de eerste jaren van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, waarin Frans het slachtoffer werd van aanvankelijk heersende bestuurlijke verwarring en besluiteloosheid. Sara en hij zouden het aanbreken van enigszins normale tijden niet meer meemaken.

Toch zou Frans' ster nog stralen. Niet als burger van het nu doodse Vlissingen, maar als Zeeuw en nationale held. Toen de provincie na de verarming en de vernedering van de Franse tijd de balans opmaakte en aan de creditzijde zocht naar wat nog moed zou geven en reden tot wat zelfvertrouwen, riep men de zeehelden De Ruyter en Evertsen in herinnering, Vlissingse iconen van veel meer dan Zeeuwse reputatie. Maar meer nog dan bij hen vond Zeeland zijn trots terug bij Frans Naerebout, de man die een generatie eerder door zijn sublieme zeemanschap en onverschrokkenheid zijn stad en zijn provincie als redder van schepen en mensen glans had bijgezet en die toen overal om zijn daden was bezongen. En hij leefde! Zo omhelsde Zeeland in de oude man zijn jongste zeeheld en hervond daarmee ook iets van zichzelf. Frans Naerebout werd beloond, koninklijk onderscheiden en geportretteerd. Spoedig na zijn dood in 1818 verscheen van de hand van bewonderaars zijn levensverhaal in druk, eerst in proza, dan in dichtvorm: lofzangen op het ronde, Zeeuwse karakter, dat hij, ook tijdens alle decennia van nationale roemloosheid, had hooggehouden.

Frans Naerebout is in ons land een held gebleven. Een veelheid van jongensboeken vertelde zijn levensverhaal en hield hem, teruggebracht tot rolmodel van oprechtheid, bescheidenheid en durf, meer dan een eeuw lang voor aan jonge lezers. Hij is bezongen in het Zeeuwse volkslied, kreeg in Vlissingen

een standbeeld en werd uitgeroepen tot de ‘Vader van het Nederlandse Loodswezen’. Daarmee is hem recht gedaan. Maar niet volledig. Zijn leven was verstrengeld met dat van vele anderen en voor alles met de stad Vlissingen, een samenleving onderhevig aan ingrijpende, gewelddadige wisselingen van de fortuin, zowel voor als tijdens en na de Bataafs-Franse tijd. Het verhaal van de Naerebouten kan niet zonder die context. En de geschiedenis van Vlissingen kan niet van meer nabij worden verteld dan door hun ogen. Samen vormen ze een venster op een tijdvak.